Ilmiy tadqiqotlar va ularning yechimlari jurnali
Aoka guvohnoma № 323759 ISSN: 3060-4818

TIBBIY TERMINLARNING ÖZBEK TILIDA QÖLLANILIŞI: LINGVISTIK XUSUSIYATLAR VA KOMMUNIKATIV VAZIFALAR

Pölatova Muhabbat Abdurahmonjonovna
Toşkent davlat tibbiyot universiteti,
2-son Özbek va xorijiy tillar kafedrasi
assistent öqituvçi
https://doi.org/10.5281/zenodo.24072693

ANNOTATSIYA

Maqolada tibbiy terminlarning özbek tilidagi qöllanişi, leksik-semantik va strukturaviy xususiyatlari hamda şifokor-bemor muloqotidagi kommunikativ vazifalari tahlil qilinadi. Xalqaro terminlarning özlaşişi, özbekça muqobillar bilan munosabati va maxsus tuşunçalarni sodda izohlaş masalalariga e'tibor qaratiladi. Tadqiqot tavsifiy, qiyosiy, leksik-semantik va kontekstual tahlil usullariga tayanadi. Maqola nazariy-tahliliy xarakterga ega.

Kalit sözlar: tibbiy terminologiya, özbek tili, termin, özlaşma söz, leksik-semantik tahlil, terminologik me'yor, tibbiy muloqot.

АННОТАЦИЯ

В статье анализируются особенности употребления медицинских терминов в узбекском языке, их лексико-семантические и структурные характеристики, а также коммуникативные функции в общении врача и пациента. Рассматриваются освоение международных терминов, их соотношение с узбекскими эквивалентами и способы доступного объяснения специальных понятий. Используются описательный, сравнительный, лексико-семантический и контекстуальный методы. Статья имеет теоретико-аналитический характер.

Ключевые слова: медицинская терминология, узбекский язык, термин, заимствование, лексико-семантический анализ, терминологическая норма, медицинская коммуникация.

ABSTRACT

This article analyzes the use of medical terms in Uzbek, their lexical-semantic and structural features, and their communicative functions in doctor–patient interaction. It discusses the integration of international terms, their relationşip with Uzbek equivalents, and ways of explaining specialized concepts in accessible language. Descriptive, comparative, lexical-semantic, and contextual methods are applied. The article is theoretical and analytical in nature.

Keywords: medical terminology, Uzbek language, term, borrowing, lexical-semantic analysis, terminological standardization, medical communication.

KIRIŞ

Tibbiyot fanining rivojlanişi, yangi diagnostika va davolaş usullarining paydo bölişi hamda xalqaro ilmiy axborot almaşinuvi tibbiy terminologiyaning kengayişiga sabab bölmoqda. Tibbiy terminlar

kasallik, anatomik tuzilma, fiziologik jarayon, tekşiruv va davolaş usullarini aniq nomlaydi. Şu bois ularning töğri tanlanişi tibbiy ta'lim, ilmiy matn, klinik hujjat va kasbiy muloqot uçun muhimdir.

Özbek tibbiy leksikasida milliy til birliklari bilan birga yunon-lotin asosidagi xalqaro terminlar ham faol qöllanadi. Bu holat ilmiy axborotni xalqaro miqyosda ifodalaşga yordam beradi, biroq terminlarning yozilişi, talaffuzi, grammatik moslaşuvi va özbekça muqobilini tanlaş masalalarini ham yuzaga çiqaradi [3; 4; 6].

Maqolaning maqsadi — tibbiy terminlarning özbek tilidagi qöllanişini lingvistik jihatdan tavsiflaş, xalqaro termin va milliy muqobil munosabatini körsatiş hamda şifokor-bemor muloqotidagi vazifasini yoritiş.

1. TADQIQOT MATERIALLARI VA METODLARI

Tadqiqot materiali sifatida tibbiyot darsliklari va öquv qöllanmalari, terminologik luğatlar, ensiklopedik manbalar hamda şifokor-bemor muloqotida işlatiladigan terminologik birliklar olindi. Misollar kardiologiya, nevrologiya, gastroenterologiya, pulmonologiya va endokrinologiya sohalarini qamrab oladi. Ular statistik tanlanma emas, balki lingvistik hodisalarni körsatuvçi namunalar sifatida işlatiladi.

Tavsifiy metod terminlarning şakli va ma'nosini bayon qiliş, qiyosiy metod xalqaro birliklar va özbekça muqobillarni soliştiriş, leksik-semantik metod ma'no doirasini aniqlaş, kontekstual metod esa terminning matn va muloqotdagi vazifasini şarhlaş uçun qöllandi.

2. TIBBIY TERMINLARNING MANBALARI VA TUZILIŞI

Tibbiy terminologiyada yunon-lotin asosli xalqaro birliklar muhim örin tutadi. Masalan, "kardiologiya", "nevrologiya", "gastrit" va "pnevmoniya" terminlari özbek tilining tovuş hamda yozuv tizimiga moslaşgan holda işlatiladi [3; 4]. Şu bilan birga, "qon bosimi", "qon aylanişi", "nafas oliş", "yurak urişi" kabi milliy birliklar ham keng qöllanadi.

Ayrim tuşunçalar xalqaro termin va özbekça muqobil orqali ifodalanadi: "anemiya — kamqonlik", "pnevmoniya — zotiljam". Bunday variantlarning tanlanişi matnning ilmiy darajasi, auditoriya va kommunikativ vaziyatga boğliq. Tuzilişiga köra terminlar sodda ("jigar", "arteriya"), yasama ("nevrologik"), qöşma ("qon bosimi") va köp komponentli ("surunkali buyrak kasalligi") birliklarga ajratiladi.

3. LEKSIK-SEMANTIK XUSUSIYATLAR

Termin muayyan fan doirasidagi tuşunçani imkon qadar aniq ifodalaşi bilan umumtil sözidan farq qiladi. Masalan, "bosim" sözi kundalik nutqda turli ma'nolarda keladi, "arterial qon bosimi" esa tibbiy körsatkiçni bildiradi [3; 5]. Tibbiy terminologiyada sinonimik munosabatlar ham uçraydi. "Anemiya" va "kamqonlik" bir tuşunçani nomlaşi mumkin, biroq ilmiy matnda xalqaro termin, bemorga tuşuntirişda esa özbekça muqobil qulayroq böladi.

Semantik ixtisoslaşuv ham muhim: "yurak urişi" umumiy ifoda bölsa, "taxikardiya" yurak uriş tezligining me'yordan oşişini bildiruvçi maxsus termin hisoblanadi. Demak, termin ma'nosini aniqlaşda uning luğaviy şakli bilan birga tibbiy kontekst ham hisobga olinişi lozim.

4. XALQARO TERMINLAR VA ÖZBEKÇA MUQOBILLAR

Quyidagi jadval xalqaro şakl, özbekça şakl yoki bemorga möljallangan izoh hamda terminning turini körsatadi. Izohlar lingvistik maqsadda berilgan bölib, klinik ta'rif örnini bosmaydi.

Xalqaro termin	O'zbekcha shakli yoki izohi	Termin turi
Cardiology	Kardiologiya	Tibbiyot sohasi
Neurology	Nevrologiya	Tibbiyot sohasi
Gastritis	Gastrit	Kasallik nomi
Anemia	Anemiya; kamqonlik	Kasallik/holat
Pneumonia	Pnevmoniya; zotiljam	Kasallik nomi
Tachycardia	Taxikardiya; yurak urişining tezlaşişi	Klinik holat
Hypertension	Gipertenziya; qon bosimining yuqoriligi	Klinik holat
Diabetes mellitus	Qandli diabet	Kasallik nomi
Diagnosis	Taşxis	Umumtibbiy termin

Jadvaldagi birliklar bir xil maqomga ega emas: "kardiologiya" va "nevrologiya" soha nomlari, "gastrit", "anemiya" va "pnevmoniya" esa kasallik yoki patologik holat nomlaridir. "Gipertenziya" maxsus termin, "qon bosimining yuqoriligi" esa bemor uçun möljallangan izohdir.

5. ŞIFOKOR-BEMOR MULOQOTIDA TERMINLAR

Tibbiy darsliklarda terminlar ilmiy tuşunçalarni tizimli bayon qiliş va mutaxassislar örtasida yagona mazmunni ta'minlaş uçun işlatiladi. Şifokor-bemor muloqotida esa terminni auditoriyaga mos izohlaş talab etiladi. Masalan, "arterial gipertenziya" deyilganda "qon bosimining yuqoriligi", "taxikardiya" deyilganda "yurak urişining tezlaşişi" deb tuşuntiriş mumkin.

Tibbiy kommunikatsiyada ikki talab muhim: terminologik aniqlik va bemor uçun tuşunarlilik. Faqat xalqaro terminni aytiş yetarli bölmasligi, faqat umumiy izoh bilan çeklaniş esa ilmiy aniqlikni susaytirişi mumkin. Maqbul usul — avval terminni aytiş, söng uni sodda va aniq tilda izohlaş.

6. TERMINOLOGIK ME'YORLAŞTIRIŞ

Bir tuşunça uçun özaro muvofiqlaştirilmagan variantlarning ortiqça köpayişi ilmiy matnning izçilligiga putur yetkazadi. Xalqaro terminni saqlaş, özbekça muqobilni tanlaş yoki ikkala şaklni izoh bilan beriş masalasi terminning xalqaro qöllanişi, özbek tilidagi an'anasi va tuşunarliligiga asoslanişi kerak. ISO 704 va ISO 1087 standartlarida terminologik işning asosiy tamoyillari hamda tuşunçalari bayon qilingan [1; 2].

Tadqiqotning çeklovi şundaki, unda terminlarning korpus böyiça miqdoriy çastotasi hisoblanmagan va real şifokor-bemor suhbatlari yozib olinib tahlil qilinmagan. Şu sababli xulosalar tanlangan misollar va nazariy yondaşuvlar doirasida beriladi.

XULOSA

Tahlil tibbiy terminlar özbek tilining ilmiy va kasbiy leksikasida muhim örin tutişini körsatadi. Ularning tarkibida xalqaro özlaşmalar, milliy birliklar va köp komponentli birikmalar mavjud. Terminlarning tanlanişi matn turi, tibbiy soha va kommunikativ vaziyat bilan boğliq.

Tibbiy adabiyotlarda terminologik izçillik ilmiy axborot aniqligini ta'minlaydi, şifokor-bemor muloqotida esa terminni sodda izohlaş bemorning ma'lumotni anglaşiga yordam beradi. Tibbiy terminlarning özbekça izohli va köp tilli elektron bazasini rivojlantiriş, darslik va luğatlardagi yoziliş hamda ta'riflarni muvofiqlaştiriş maqsadga muvofiq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. ISO 704:2022. Terminology work — Principles and methods. Geneva: International Organization for Standardization, 2022.
2. ISO 1087:2019. Terminology work and terminology science — Vocabulary. Geneva: International Organization for Standardization, 2019.
3. Sager, J. C. A Practical Course in Terminology Processing. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 1990.
4. Cabré, M. T. Terminology: Theory, Methods and Applications. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 1999.
5. Temmerman, R. Towards New Ways of Terminology Description: The Sociocognitive Approach. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 2000.
6. Crystal, D. A Dictionary of Linguistics and Phonetics. 6th ed. Oxford: Blackwell Publishing, 2008.
7. Özbek tilining izohli luğati. 5 jildli. Toşkent: Özbekiston milliy ensiklopediyasi, 2006–2008.
8. Wüster, E. Einführung in die allgemeine Terminologielehre und terminologische Lexikographie. Wien: Springer, 1979.
9. Felber, H. Terminology Manual. Paris: UNESCO, 1984.
10. Dorland. Dorland's Illustrated Medical Dictionary. 33rd ed. Philadelphia: Elsevier, 2020.
11. World Health Organization. International Classification of Diseases 11th Revision (ICD-11). Geneva: WHO, 2019.
12. World Health Organization. International Classification of Functioning, Disability and Health (ICF). Geneva: WHO, 2001.